

„szájmeleg sárszókából lesz a vers”

Kiss Benedek természetlírájától az elmúlás ígézetéig

Kiss Benedek: *Mi közöm hozzátok, emlékeim* – Az Alföld bűvöletében (Hitel Könyvműhely, 2020)

„Csak azt sajnálom, ha majd elmegyek,
hogy – mire tellett: – többé nem leszek
tékozló sok mosolygás ura,
alföldi út stoppos vándora.”

(*Tékozló, boldog mosolygásom*)

Habár régi hagyományra tekint vissza egy-egy életmű tematikus elemzése, a témabeli egyezésen alapuló versek egyberostálására azonban ma nem sűrűn találunk példát,¹ holott az így egymás mellé került szövegek teljesen új arcmintázatot mutatják meg a szerzőnek. Egy ilyen korpuszválogatás eredménye most Kiss Benedek legújabb kötete, a *Mi közöm hozzátok, emlékeim* – *Az Alföld bűvöletében* című verseskötete, amely a Hitel Könyvműhely jóvoltából jelent meg Léka Géza szerkesztésében. Az alcím azonnal lerántja a leplet a kötetválogatás gesztusáról, ami még inkább egy mederben tartja az olvasó könyv iránti irányultságát.

A Kilencek csoportosulás oszlopos tagjaként is emlegetett szerzőnek nem ez az első válogatott verseit tartalmazó kötete: az 1988-as és 1993-as *A világ örökbefogadása* után a fél évszázados életművet átvilágító versválogatásra is sor kerülhetett *Isten csavargója* (1962–2012) címmel (szerkesztette: Nagy Gábor. Bp., 2013, Hitel Könyvműhely). Jelen gyűjtemény pedig Kiss Benedeknek az Alföldhöz kötődő hűségéről tanúskodó verseket sorjázza, elvetve ezúttal a ciklikus szövegszerkesztés lehetőségét. A 71 költeményt tartalmazó kötet mégsem tűnik egy „lélegzetvételnek”: egyrésztől Orosz István rajzai, másrésztől egy-egy úgynevezett „nagyvers” (pl.: *Kenyeret anyám úgy eszik; Utak keresztje; Az*

allegro barbaro; Mi közöm hozzátok, emlékeim?; Isten csavargója) állíthatják meg a versolvasót egy pillanatra, hogy aztán tovább szikráztassa magában az alföldi tájat szemlélő költő versvillanásait.

Kiss Benedek dél-alföldi szülőfalujáról, Akasztórol sosem feledkezik meg, sőt valamiféle mágikus kapcsot is talál az Akasztótól mindössze 9 kilométerre fekvő, az Alföld nagy szerelmesének, Petőfinék a szülővárosával, Kiskörössel. A börtönéből szabadult sas lelkű, rónalátó nagy költőóriás szinte felporciózza számunkra az Alföldet, annak minden rejtett kincsét megmutatja, nem feledkezve meg a munkáskezű, olykor földszagú alföldi emberről sem. Kiss Benedek is „együtt suhog” a fákkal (*Fák és szél*), amikor így emlékezik: „De szép is voltál, én gyermekkorom! / Nem emeletre zártan – szabadon, / szabadon és szilajon nőtem én, / s mi köd most: fény volt minden, csupa fény. / Mi hatalmas volt, akkor, ott az ég!” (*Téli alkonyon*). Az alföldi táj egyik legfőbb attribútumaként jelentkező szabadságérzettel gyakran együtt járó repülés képzelet is megfogja a költőben: „Szelekkel csattogva szállnék...”; „Fiam röpköd szemem réjén, / ő csattog fütyös szelekkel” (*Zápor alá régen álltam*). S. Varga Pál *Az alföld* beható elemzésének végén jegyzi meg: „az Én abban a tájban érzi otthon magát, abban a vidékben gyönyörködik, amelytől személyisége legfőbb vonását, »faculté maitresse«-ét, a szabadságvágyat kapta, s ezért önmagára ismerhet benne [...]. Mi sem természetesebb ezután, mint hogy

1 Legutóbb Lackfi János *Van tüzed?* című istenes verseivel találkozunk. Szent István Társulat, 2019.

a halálhoz a szülőföldbe való visszatérés óhaja asszociálódik” (2019). „A létezés titkait kutatja a természet hétköznapi csodáiban” – fogalmaz Görömbei András (1986). Kiss Benedeknek a tájban való „kiteljesedésének”, majd „beteljesedésének” aktuális érhető tetten a *Járok a nyárban* című versének második felében: „Istenről, / Asszonyról, / Hazáról / alföldül érzek / alföldül gondolkodok.”; „Alföld / édes szülém / te vagy! / Járok a nyárban / hazai tájon, / s megsimogatom / dülőút-ráncaidat” (eredetileg: „ráncait” szerepel a *Szűkülő szemmel* című kötetében, 1994). Majd a kötet záró versében (*Búcsúzás Csodaországától*) pedig az egykor öndefiniálhatatlan egyéneken keresztül elevenedik meg újra az alföldi táj, amely ekképp rezonál a költőben: „S otthon jártam, amerre jártam, / szikek és tarlok mellett legelőkön [...] / nem tudtam, ki vagyok, dinnyét bicskáztam.” S a búcsúzás visszavonhatatlanul komoly szándéka szerint artikulálódik a költő ajkán a szó: „Megáldalak, földem, a néniket / s a bácsikat, a gyerekeket, / mi életem volt: Isten veled, / Hazám, Szerelmem, Csoda-országom.”

Az életmű legszakavatottabb ismerője, a monográfiászerző Kődöböcz Gábor szerint „egyáltalán nem közömbös, hogy az ember milyen díszletek között éli az életét”. A gyermekkori ihlettapadások Kiss Benedeknél olyan lét- és élménylírát testesítenek meg, amelyek később is, félszáz év távlatából is bátran vállalhatók. Tájszintézisébe olyan elemek tartoznak bele, mint például a fa (*Fák és szél, Őszök lármája békéje*), a szél (*Fénnyel, fűttyel*: „a szelet szőrén üli”; „meglovagolhatod majd a szelet!”; *Állok virágban; Létem, temetőm!; Zápor alá régen álltam*), a madár (*Vadkácsamítosz; Kékszilva esték; Ember vagy madár?*), a páva (*Kettőző madrigál; Vadkácsamítosz; Vénasszonyok nyara; Március, perzselt mezők*), a víz, a nád vagy a sás (*Békaszóló békalencse; Március, perzselt mezők*). A szülőföldet – természeti adottságait tekintve – a homok és a szikes talajok váltakozása jellemzi. A Homokhátságra jellemző homok számos vál-

tozatában él Kiss Benedek költeményeiben: a „forró homoktól” (*Talán hatéves ha voltam; Anyámmal hajdan a szőlőben*) a „márék aranyporon” át (*Fénnyel, fűttyel*), a homokra alápergő juharlevél (*Vénasszonyok nyara*), „a mindig szomjas homok” (*Létem, temetőm!*), a „véres köpés a homokon” (*Utak keresztje*), a „homokágy” (*Meggyszédők delelője*) és a „homoktüskék” (*Március, perzselt mezők*) említéséig tarthat számbavétele, valamint a „Homok itta az ég könnyét” megszemélyesítésig (*Zápor alá régen álltam*).

Ugyanígy intenzitással szerepelnek a kötetben az évszakok is. Vasy Géza észrevételezése szerint: a „tavasz, nyár, ősz, tél forgósínpada van jelen szinte állandóan jelzeten a versekben [...] A tavasz és a nyár képzetköre inkább a dalt, az ősz és a tél inkább az elégiát vonzza, s így a versek legtöbbje elégiikus dalként és/vagy dalszerű elégiaként írható le poétikai szempontból” (2002). Kiss Benedek nyaraiban „fürdőzik a Nap szittyós tavon” (*Vadkácsamítosz*) és „Zörög a napraforgótányér” [...] „Bár ez itt árnyak ideje nyárvég” (*Nyelvemre levelet tépek*). Metonimikus kapcsolódásra találunk példát a *Vadgalamb* záró strófájában: „Magasabb a nyár, / sudarán tűzkorona, / hát odaszáll, / oda!” A *Járok a nyárban* pedig már az ősz felé mutat: „már / őszben időzöm” (adoniszi sor); vagy „Rászárad a levegő / csontra, ágra. Őszidő. (*Juharsillag*). A ráolvasásszerű *Vénasszonyok nyarában* is fontos motívikus átívelés a juharlevél jelenléte, ahogyan az *Őszök lármája, békéje* című versben is felvilan: „a lány (eredetileg: ős – 1969) őszi este / arcod juharszínre fesse”. A perszonalifikáció trópusa érhető tetten a második strófában: „a Nap szomszédolni kullog, / hurutos fa köhint, dörmög, / gallyat zörget...” A nyár díszeit „elejtő” őszülő föld képsorozata látványosan mutatja be a szükségszerű évszakváltást: „Madarak tébolydái az erdők, / az ősz arany kalitka, / rájuk zárul.” [...] „Levelet pottyant a fa – / ürüléket” (*Őszülő föld*). A történelem terhérol szóló *Októberi* versben pedig már az

ötvenhét esztendő költő is elszenvedi az elmúlást: „ősz van megint, / őszben őszülve magam bolyongok”. A „téli versek” emlékező versek is egyben: egy szinte traumatikusnak nevezhető gyermekkori élményről számol be *A félelem születése* című költemény, míg a *Téli alkonyonban* a lírai alany idilli-élménydús gyermekkorrát önti versbe. „Kívánczok el a hőeséből / – nem is nyárba: – / gyermekkori télbe” – indítja *A havazás mögött* című versét a költő, hogy a jeges úton korcsolyázó emlékképtől eljusson a „hímes téli estéig”, amelybe édesanyja varrógépje is „bele-belehadart”. A legdominánsabban – nemcsak ebben a kötetben, hanem az egész életműben – a tavasz van jelen. Juhász Ferenc a *Békesség nektek utak* (1973) kötetben egy olyan tájembert tár elénk Kiss Benedek személyében, aki „bársonycsikókedvű, tavaszra-vágyó, tavasz-sejtelmű költő”. Csak néhányat sorjázva: *Tavaszi kérdő- és felkiáltójelek; Állok virágban* („bodzafaillatos nyarat várok”); *Az én földem* („ne szűnjek soha gyönyörködni / meggyfa-menyasszonyaidban, tavasz...”); *Nagy pörkölésre készül Március* („s az ég hasát nyaldosó virágtűz-lobogás / leperzsel napjainkról minden / jégszilánk-sértét!”); *Március, perzselt mezők* („Március – aknákat rak még / a fagy, – ám a romokból / vitaminüzemét / építgeti / újfent a Nap...”); *Jöjj, Március!* („Jöjj, Március, születésem évadja” – március 19-én, József-napon született a költő); *A maradék; Húsvét; Anyámmal hajdan a szőlőben* (szintézisvers: „tavaszi szélben”; „őszbe fordulnak a napok”; „forró homokban”).

E válogatott korpuszban jelentős szerephez jut az anyamotívum is. A legtöbb kötetbe felvett verse a már az *Elérhetetlen föld II.* antológiában (1982) is jelenlevő *Kenyeret anyám úgy eszik*. Falusi Márton írja tanulmányában: „egyik utolsó nagy formátumú költőnk azok közül, akihez a népi kultúra még anyanyelven szól...” (2013). Nos, ebben a dalforma egyszerűségét kölcsönző versben máris megmutatkozott Kiss Benedek lírai alkata. A vers

utolsó strofájában már nem a cselekvő, hanem az elszenvedett (áldozat szerepű) édesanyával azonosulhatunk: „Anyámat a gondok úgy eszik, / harapja rágja mind-egyik...” A *Vénasszonyok nyara* epiforás 4. versszakában olvassuk az elégiába hajló sorokat: „pereg anyám könnye, pereg / rótarany lomb akár a seb!” vagy a *Meggy-szedők dedelőjében*: „Anyám lábai ledöntött oszlopok...” Az *Édesanyám II.* részében anaforikus szerkesztésmóddal találkozunk, amelyben az „anyám” jut előismétlési pozícióba. Édesanyja keresztneve – Mária – evokálja az Istenszülő Máriát, akivel lelki-szagrális rokonságot vél felfedezni: „Mária volt az én anyám is, / s jaj, mennyire örült nekem! / Boldoggá avatlak most anyácskám: / én is örvendezem!” Az *anyám, én és a szárnyak* költője felidézi az anya varró munkáját, amellyel kénytelen volt eltartani a családját. A vers vége pedig már a halott anyával való egyesülést festi elénk: „Én még keringek / lankadó szárnyal. / Mind lejjebb, mind lejjebb, míg egyesülök / újból a földdel és anyámmal.” Végül a „pilléző szárnyakon” repülő dallam, a kattogó varrógép zaját ellensúlyozni próbáló énekhang az, ami a költőben örök nyomot hagy (*Anyám hajdani éneke*).

Kiss Benedek lírájában a zeneiség megkapó erővel és esztétikai értéktöbblettel van jelen, „érzelemtelítetten ötletes dalszerű szómágiájával kíván hatni” (Bertha Zoltán, 2019). Főképp az ismétlés alakzata az, amelyben „megtestesülni” látszik költészetének hangszimbolikája. Az alliterációval számos költeményében él Kiss Benedek. Legtöbbször talán *Az allegro barbaróban*: „Szökkenő szép ünő / szökkenő harsanó...”; szirom- / szitakötő”; „kristályként épülő / kedély, komor tevő”; de ideidézhetjük még *A félelem születése* kakefóniáját: „csupán a csákány csattog” sorát, vagy a h-l hangok lágyságát, azok eufonikus hangzásvilágát: „S dehogy hajtok a hajnalnak térdet, / amikor hull, hull, / pöreségemre csak hullik a hó.” (Az „őszben őszülők” figura etymológiáját is ide

sorolhatjuk). Továbbá itt hozhatjuk példaként a különleges tájnyelvi hangutánzó-hangulatfestő szavait is a költőnek, úgy mint: duhhan, zajdul, bozsgat, dobrokol, kotog, cikkan, morran, dúcorog, leffeg stb.

Ha már a versek esztétikai élvezetéről szoltunk, hadd emeljünk ki olyan idézetpéldákat a kötetből, amelyek sajátosan egyedivé varázsolják Kiss Benedek líravilágát, amelyek olyannyira megkapóak, hogy napokig fülébe csengenek az embernek, és amelyekről heideggeri maximával élve elmondható: „költőien lakozik az ember”. „virágszóval menetelnek / szemeimben az akácok” (*Tavaszi kérdő-és felkiáltójelek*); „Égi vizekben termő aranyás / ráhasítja / a csönd tők-álarcára szád: / beszélj!” (*Ha meglep a dér*); „pipacsos mezőtűzek”; „méz-sárga jáspist ragyogtat már / szomszédos tőkéken / a remény” (*Létem, temetőm!*); „Szikes arcomon évelő / tüske és kamilla-bánat” (*Utak keresztje*); „Homok itta az ég könnyét” (*Zápor alá régen álltam*); hapax legomenonra is akadnak példák: „Fütyfapipacsok. / Búzavirágsóhaj.” (*Pünkösdi herang húzatik*); „lábam országútján vándorok lesznek a hangyák” (*Spicvasam elhagytam*); eufemizmus: „csillagok bogába akadt a lábad” (*Anyám hajdani éneke*); „Alkonyul. / Aggastyán-arccá szürkül / az égbolt, kiveri csillag-borosta” (*Őszülő föld*, 1994; G. Komoróczy Emőke nem az alföldi alkonyt, hanem a Balaton-szentgyörgy-hegyit véli felfedezni a fenti sorokban. – *A kilencek*, 2007).

Fontosnak tartjuk a *Mi közöm hozzátok, emlékeim* kötet verseinek filológiai nagyítói vételét, ugyanis igen sok helyen találunk szövegmódosítást az eredeti (első) megjelenéshez képest, ami nem meglepő, hiszen Kiss Benedek költői munkamódszerébe a javítás metódusa abszolút belefér; ő maga vallja ugyanis: „az anyaggal meg kell küzdeni” (interjú, 2010). Legtöbbször a sortördelés módosításával találkozunk: jelen kötetben előszeretettel alkalmazza az egykor balra zárt versek középre zárását (pl. *Fák és szél*; *Vadkácsamítosz*; *Járok a nyárban*; *Létem, temetőm!*; *Véragancs-*

szarvas stb.). A másik szöveggrammatikai eljárás, amikor az eredetileg, még az 1969-es *Elérhetetlen föld* című antológiában központozás nélkül olvashatjuk pl. a *Kettőző madrigált* vagy a *Békaszólló, békalencsét*. Szövegtörlésre is találunk példát, ahogyan szövegbetoldásra is. A *Juharcsillag* második szakasza után törlődött a következő szövegrész: „Hullik, hullik fejemre. / Ha elfutnék, / mi lenne?” (1973); az *András-napok* utolsó kétsorosa előtt hiányzik „A RINGYÓ-HALÁLLAL / PUSMOSOS BUTÁKKAL” szöveg. Az *Isten csavargója* harmadik versszakának utolsó szava – „szereszenek” – helyett „nevessenek” állt. A záróstrófa is átstilizálódott. Eredetileg ez szerepelt: „Ám a Te ítéletedet várom. / A Te csavargód vagyok én, / hatalmas Isten, / e csillag-bozót-világon.” (2012) Az 1969-es *Utak keresztje* című versnek eredetileg még nem volt ajánlása, később lett, megszólítva benne Buda Ferenc, a pályatárs és hú barát; ahogyan a zárlat is későbbi szövegbetoldás: „szorítom arcomra ezt a tájat: / kendő! könnycsipkés, vérmonogramos / kendője szép magyar Veronikánknak!” A címadó költemény négysoros „codája” is később nyújtotta meg a szövegtestet. Három esetben pedig értelembeli változással találkozunk: az *Utak keresztjében* eredetileg „meglépett Jézus / a rozzant kereszttről”, ez lett javítva ellentétes tartalommal: „elopták Jézust”-ra. Az „álompusztá” helyesbítése „Állampusztára”: utalás a börtönre. A *Szívárványcsatakban* című versben teljesen átlényegül a mondanivaló azért, hogy tudniillik a lányok „megdöfködnek / szerelemszigony-szemekkel”, míg jelen szövegverzióban: „döfködöm őket / szerelemszigony-szemekkel!” (Nagy kitérő lenne, ezért csak említés szintjén utalunk rá: Kiss Benedek szövegei megterheltek számunkra a felkiáltójelek igen gyakori alkalmazásában.)

Végezetül nem mehetünk el a kötetben immanensen és kifejtetten is jelen levő, tetten érhető elmúlás/halál-tematika mellett. Az emberi-költői számvetés megfogalmazása a líra nyelvén mindig bizonyos

interpretációs szorongáshoz vezet. Hogyan olvassuk egy beérett életmű jelen pillanatban forgatott utolsó kötetét? Természetes, hogy még a nyitott oeuvre felől illik közelítenünk hozzá akkor is, ha már az étellel való elszámolás mély regiszterében szólal is meg a költő. A számvetés mint ihletforrás a kötet címadó vers mellett a *Kísértet-faluban* és a *Lamentációban* a leginkább tetten érhető. „Szép, szép az öregség is, / de fiatalságom be van falazva, / kemény kripta, / be vagyok rakva én is, be vagyok rakva e falba”; s mintha még valamit mindig várnék, / még mindig várnék valamit” (inverzio). A *Lamentáció* „négytétéles” művének nyitányában a két háborút is túlélte nagybácsi csendes, amolyan „jól végezte dolgát”-halállal vált el az élettől: „majd egy fullasztó nyári estén / kért egy kovászosuborkát, dunnák közé / bútt és annyit mondott még, hogy: / Anyjukom, de hosszú volt ez az élet! / Ez igen. Befelé fordult és kisóhajtotta lelkét.” Ezzel párhuzamba állítja a költői alany saját, megszenvedett életét: „nekem is bármennyire hosszúra nyúlt...”. A második tétel andantében szólal meg: a halott édesanya megidézése és az anyanyelv dicsérete. A harmadikban mindhárom idősik szerephez jut: a gyermekkor múltidézése mellett a számvető himnikus hangján halljuk: „Mit is tettem én, / mit is tettem úgy igazából, / hogy így rám feketedett az este?” (eufemizmus) „Megmondom. / Nem kevesebbet – / a világ szikjét szerettem volna termővé virágoztatni.” Ezekben a sorokban az Alföld bűvöletében élő költő kiforrott sorsmetaforája „csendül fel”. A nem túl biztató jövő (a kizsigerelt, régi gyökereket felszaggató föld képe) elől az önkéntes halálba vonulás lehetőségének gondolatával játszik el a költő, amikor a Sánta Ferenc novellájából, a *Sokan voltunk* emblematikus helyszínét említi: a torjai, kéngázás Büdös-barlangot. A záró tétel-

ben a szerelem, a hú házastárs és feleség emelkedik vezérmotívummá: a szerelméért százszor meghaló (hiperbola) költő hálás a gyermekeket virágzó gyönyörű birsalmákért. A codában Filemon és Baucis szívajogtató története kel életre, ha csak utalás szintjén is.

Márkus Béla három jellegzetességét mutatja ki Kiss Benedek lírájának: a személyesítésekben feltáruló világot, a bele-törődés rezignációját, valamint a költői szerep föltilizálását (1995). Létösszegző költeménye, a *Kiáltás* az életbe vetettség aktusával indul: „Lekékül a szilva / meghajló ágról... / Lekékültem hajdan én is / anyámról.” Ha hatújúságát nem is említi, az otthoni, véletlenül ecettel való keresztelését fontosnak tartja versbe intonálni.

Kiss Benedek *Mi közöm hozzátok, emlékeim* című kötetében a táj és ember kapcsolata olyan szoros, hogy szinte szétválaszthatatlan egymástól. A természetet szemlélő költő maga is része a tájnak. A kiskunsági életközösséget úgy tárja elénk, mint „amely egy sok évszázados hagyományos kultúrára épülő komplett s máig érvényes világképpel, s az abból fakadó értékrenddel tarisznyálta s bocsátotta útjára annak idején” – fogalmaz az életművet jól ismerő Léka Géza (2010). Az egymás társaságába került versek új lélektérképet rajzolnak meg. Nagy Gábor így ír a természet szerelmeséről: „Kiss Benedek verseiben szinte megelevenedik egy különös, hol falusi, hol városi, ám akkor is étellel nyüzsgéssel teli világ. [...] hangja nem tisztán elégikus: a dal könnyed futamai-val keveredik egy-egy lemondó disszonáns hang, a kedvetlenséget is oldja egy-egy föl-fölszárnyaló találó költői kép” (2001). Kiss Benedek élményszintézise az Alföld természetlírájától jut el az elmúlás ígézetéig, míg ki nem mondatik általa: „Mintha fecske gyurmáztatja fészkrét: szájmeleg sárszókból lesz a vers” (*Verset írva*).

Lajtos Nóra

LAJTOS NÓRA (1977) Debrecenben élő irodalomtörténész, tanár, költő, író, kritikus, szerkesztő. Utóbbi kötete: *A Szerzőbe oltott tisztelet jogán* (tanulmány- és kritikakötet, 2019).